Zlo v čase mieru

Z originálu: Michael H. Stone: Evil in Peacetime, Persőnlichkeitsstőrungen, 2011, 15: 53-62

Vypracoval: MUDr. Michal Patarák

Na rozdiel od vojnových časov alebo skupinových konfliktov (v ktorých je vždy tá druhá strana nazvaná ako „zlá"), zlo v čase mieru sa týka najmä kriminálnych činov, ktorých páchatelia vykazujú vážne osobnostné deformácie. Môžu byť rozdelení do skupín: tí, čo nemajú psychopatické znaky a konajú impulzívne a tí, čo vykazujú psychopatické znaky a ktorých násilnosti sú dopredu premyslené. Na konci 22-položkového *Gradations of Evil* (Stoneom vytvorená škála) sú páchatelia, ktorí spáchali vraždu so sexuálnym motívom (*sexual homicide*) a ktorí podrobili svoju obeť zdĺhavému mučeniu. Niektorým položkám zase odpovedajú vrahovia s poruchami osobnosti. Medzi mužmi, ktorí zavraždili ženu po predchádzajúcom plánovaní a ženami, ktoré zabili svojich manželov alebo deti (napríklad pre peniaze z poistenia) je častý extrémny narcizmus. Masoví vrahovia (*mass murders*) sú zas takmer vždy muži a sú uniformne paranoidní, pričom jeden z desiatich môže byť schizofrenikom. Sérioví vrahovia (*serial killers*) vykazujú sútok psychopatických a sadistických rysov, môžu byť medzi nimi aj schizoidní samotári. Sadizmus sa pritom dá chápať z evolučného hľadiska ako extrémna forma inak pochopiteľnej ľudskej túžby po moci a vplyve. Moderný výskum mozgu ukazuje, že u psychopatických a antisociálnych jedincov sú prítomné abnormality amygdaly a iných regiónov dôležitých pre emócie a morálne rozhodovanie človeka.

Slovo „evil" (zlo) je v latinčine „malum" a znamená zlo. Anglické „evil" je však významovo omnoho silnejšie a má obzvlášť emocionálny význam. Je vyhradené pre skutočne hrozné udalosti. Nikto by nepovedal o obchodníkovi, ktorý zle vydáva peniaze, že je „evil", ale o mužovi, čo znásilní malé dievčatko a potom ho zaživa pochová (čo sa skutočne stalo nedávno na Floride) by sa to hovorilo právom.

Ako „evil" hodnotíme násilné činy, spôsobujúce veľké **fyzické utrpenie** alebo pokorenie, či **psychické utrpenie**.

V čase vojny je veľmi ťažké hovoriť o niekom ako o „evil" a súdiť ho. Sú to ľudia (či už vojaci vo vojne alebo mafiáni v pouličných konfliktoch), ktorí môžu vykonať v boji hrozné skutky, ale navrátia sa do svojho normálneho každodenného správania (*day-to-day behavior*). Je tu aj hľadisko subjektivity. Bid Ládin a Záhavrí by nazvali Západ ako „evil", pričom to isté si zároveň myslia Američania o islamských teroristoch.
Niektorých ľudí špeciálne máme sklon označovať za „evil", pretože majú charizmu pohnúť aj masy ľudí k násilným zločinom (príkladom môžu byť Hitler, Stalin, Saddám Husajn, Ceausescu).

V bežnej reči má slovo „evil“ široké použitie, ale v psychiatrickom slovníku ho nemáme. Disponujeme však označeniami, ktoré s ním korešpondujú, stačí spomenúť antisociálnu osobnosť, psychopatiu, sadistickú osobnosť alebo popis sexuálneho sadizmu. Antisociálna osobnosť rúca sociálne pravidlá, ale nemusí to byť vždy premyslené konanie. Keď človek udrie muža v bare stoličkou po hlave potom, čo ho inzultoval, tak to nie je **inštrumentálny** (plánovaný) **typ násilia**, ale **reaktívny** (impulzívny) **typ**. Za viac „zlý“ považujeme inštrumentálny typ, i keď reaktívny typ môže niekedy predznamenávať inštrumentálne násilie, keby sa napríklad inzultovaný muž po hodine vrátil do baru a svojho súpera zastrelil pištoľou.

Antisociálne osobnosti sú častejšie mužmi, než ženami, a to 5 až 8-násobne častejšie a to isté platí i pre sadistické alebo psychopatické osobnosti. Má to solídne evolučné dôvody, keďže pred päťdesiatimi až šesťdesiatimi tisícami rokov by v Afrike silný muž ovládal územie kmeňa so 150-timi členmi. Muži aj lovili zver, zatiaľ čo ženy mali dosť práce s varením pre mužov kmeňa a s výchovou detí, takže bolo pre ne výhodnejšie byť sociálnymi a priateľskými a pre mužov bola zase devízou emočná dištancovanosť. Aby sme to vyjasnili, je dobré, keď aj muži sú emocionálne vrelí (aby sa mohli zdieľať s partnerkami a deťmi), ale celkovo sa musia vedieť rýchlo posunúť v širšom spektre emócií a byť trebárs aj násilní pri ochrane skupiny ohrozenej vpádom iného kmeňa.

Môžeme to teda chápať tak, že antisocialita je extrémnou formou inak sociálne užitočných variácií v osobnostných typoch.

Akonáhle je prekročená určitá hranica hovoríme o osobnostnej patológii. Sú muži, ktorí používajú zastrašovanie, aby si udržali pri sebe svoje partnerky a to, čo nemajú v šarme si dopĺňajú hrozbami. Iní však neváhajú použiť fyzické útoky a ohrozenie partnerky, len aby si vynútili sexuálny styk. Obyčajne sú to jedinci, ktorí nemajú veľké sebavedomie a nie sú presvedčení o svojej schopnosti udržať si lásku ženy a častokrát ženami veľmi opovrhujú. Preto neváhajú použiť aj násilie. Ďaleko na konci tohoto spektra sú muži, ktorí páchajú vraždy so sexuálnym motívom, sérioví vrahovia (*serial killers*) a na ďalekom konci tohoto ďalekého konca sú vrahovia, ktorí pred vraždou svoju obeť mučia. Tu už sme v kráľovstve psychopatológie, ďaleko za tým, čo považujeme za sociálne akceptovateľné.
Avšak termín „antisociálny“ sa zdá byť pre týchto ľudí insuficientný. Práve preto, že títo ľudia **nie sú len antisociálni**, by bolo azda výhodnejšie označenie psychopat. Vzhľadom na mučenie by možno bolo vhodné prídavné meno „sadistický“, eventuálne kombinácia „sadistický psychopat“.

Koncept psychopatie by sa pritom dal rozdeliť do niekoľkých kompartmentov podľa Roberta Hareho a Davida Cooka:

a) **osobnostný kompartment**, zahŕňa povrchný šarm, manipulatívnosť, grandiozitu, podvodníctvo, lživosť a klamanie

b) **emocionálny kompartment**, kde sú vlastnosti ako povrchnosť, bezcitnosť a nedostatok pocitov viny (pričom práve povrchnosť mnohí vnímajú ako **esenciu psychopatie**)

c) **behaviorálne znaky**, ako vývojové poruchy v detstve, parazitovanie na zárobku iných ľudí, impulzivita a neschopnosť reálne plánovať budúcnosť

Hare nedávno pridal ďalšiu, štvrtú podskupinu znakov:

d) **antisociálny kompartment**, v ktorom je juvenilná delikvencia, neschopnosť zvládať prepustenie na podmienku (jej dodržanie) a angažovanosť v širokej škále kriminálnych činov

ANTISOCIÁLNY MUŽ BEZ PSYCHOPATICKÝCH ALEBO SADISTICKÝCH ZNAKOV

Príklad muža, ktorý zabil v roku 1994 v priebehu siedmych mesiacoch šiestich mužov. Z domu ušiel ako 14-ročný, hoci heterosexuál, nechával si platiť za orálne uspokojenie mužov (nikdy nepovolil análny sex) a takto získaval na živobytie. V priebehu adolescencie pracoval ako robotník a tesár a ako dvadsať ročný si našiel priateľku, do ktorej sa zamiloval, s ktorou sa chcel oženiť a mať dieťa. Po počatí si však nechala dieťa zobrať, z čoho bol zničený a opäť sa objavil jeho život, pri ktorom sa predával mužom, začal s abúzom kokaínu (crack), marihuany a alkoholu a drobnými zločinmi ako krádežami (ukradol auto a za dva dni ho vrátil a podobne). Normálne zamestnanie mu znemožnili tri pobyty vo väznici, pre ktoré už mal záznamy v registri trestov. Tak začal bludný kruh, v rámci ktorého mal pocity beznádeje po opustení priateľkou, pre svoju kriminálnu minulosť si nemohol nájsť stabilné zamestnanie, preto začal so psychoaktívnymi látkami (ktoré ho urobili impulzívnejším a ľahkovážnejším) a vrátil sa ku svojim homosexuálnym stykom, i keď ich nemal rád. Akonáhle bol prepustený z väzenia v januári 1994, spáchal spomínaných šesť vrážd a to mužov, o ktorých vedel, že boli homosexuálni pedofilovia, pričom sa cítil ako pomstiteľ malých detí, ktorých títo muži obťažovali a znásilnili a zároveň tak mohol zabrániť ďalším detským obetiam. Vraždy boli rýchle, obete nemučil a netrápil sa s úkrytom mŕtvych tiel. Vidíme, že bol síce antisociálny pre mnohonásobné vraždy a predchádzajúce kriminálne činy, avšak nebol psychopat, pretože sa cítil vinný a priznal sa polícii a nebol ani sadistický, pretože svoje obete nemučil a išlo mu len o ich smrť.

PSYCHOPAT BEZ SADISTICKÝCH ČŔT

Bol ním Ted Bundy, známy sériový vrah, ktorý bol dieťaťom svojej matky a jej otca (incestný vzťah), iní hovoria, že jeho matka bola jeho staršou sestrou. Po jeho narodení s ním ušla z domu a zobrala si za muža Johna Bundyho, keď mal Ted päť rokov. Už odmalička mal nedostatok empatie a na rozdiel od iných nechápal pravidlá a bázu sociálnej interakcie. Bol extrovertom, hoci nemal žiadnych priateľov, študoval, dostal štipendium a neskôr sa dostal aj na právo. Zaľúbil sa do dievčaťa z vyššej spoločenskej vrstvy, avšak k ich vzájomne plánovanej svadbe nedošlo a on napokon zabil 30 žien, ktoré sa všetky nápadne podobali na jeho predchádzajúcu priateľku. Popri tom sa však profiloval ako dobrý občan, pracoval dokonca na horúcej linke pre ľudí uvažujúcich nad samovraždou a ani slávna autorka zaoberajúca sa zločinom, Ann Rule, po boku ktorej pracoval, si nevšimla, že je násilným psychopatom. Ted neutrpel žiadny úraz hlavy, v detstve nezažil žiadne týranie, sexuálne zneužitie, psychické ani fyzické zneužívanie, ani pokorenie a ani nebol zanedbávaný vo výchove. Ako psychopat sa narodil, čo sa niekedy volá „zlým semenom“ (“*Bad Seed*“). Po pár vraždách bol síce chytený, ale ušiel z väzenia a vraždil ďalej. Prebiehalo to tak, že predstieral zlomenú ruku a po nákupe v potravinách poprosil okoloidúcu ženu, aby mu pomohla s nákupnou taškou do auta. Tam ju potom zamkol, odviezol na vzdialené miesto, kde ju znásilnil, uškrtil a potom jej telo vyhodil. Popravený bol v roku 1989, medzitým sa však oženil vo väznici so ženou, ktorá bola presvedčená o jeho nevine a splodili spolu dieťa (neskôr došlo i k rozvodu). Nebol sadistický, hoci spĺňal behaviorálne a osobnostné znaky psychopatie. Niektoré ženy ku koncu bil po bradavkách a niektoré ich mali aj pohryzené. Nevie sa, či ich hrýzol pred alebo po smrti, takže nemožno presne povedať, či bol alebo nebol

sadistický, každopádne ku koncu naberal aj sadistické rysy a posledná žena, ktorú zabil mala dvanásť rokov.

PSYCHOPAT SO SADISTICKÝMI ZNAKMI

Existuje mnoho takzvaných psychopatov bieleho goliera („*white collar psychopaths*“). Sú to bieli biznismeni, politici alebo trebárs predavači falošných Rolexiek. Podľa Roberta Hare je iba štvrtina antisociálnych ľudí aj psychopatmi. Podľa autorovho súboru 152 sériových vrahov, 88% z nich bolo psychopatov a 90% z nich aj sadistických. Sérioví vrahovia sú z polovice schizoidi, sú samotári a nie sú schopní udržať vzťah so sexuálnou partnerkou /partnerom alebo intimitu s inými ľuďmi. Príkladom sadistického psychopata je Lawrence Bittaker (ktorý má teraz 70 rokov).
Keď mal dva roky, dala ho jeho biologická matka k starším príbuzným, ktorí ho vychovávali. Nezažil od nich žiadne verbálne, fyzické alebo sexuálne týranie, jedinou jeho ponosou na ich adresu bolo, že s ním málo rozprávali. Myslel si, že je génius (IQ 138) a tak nechodil na žiadnu školu a nevypracoval si žiadnu kariéru. Keď mal 20 rokov, bol v base pre krádež, vtedy však ešte nebol násilnícky. Vo väzení spoznal chlapa, s ktorým vytvorili „tím“, zaobstarali si dodávku, v ktorej zhromaždili rôzne mučiace nástroje a v uliciach Los Angeles vábili mladé dievčatá, aby si nasadli, že ich odvezú na pláž a dajú si pár pohárikov. Dôverčivé dievča bolo hneď po nástupe podrobené príšernému mučeniu a sexuálnej aktivite, ktorej opis by spadal do nauzeu vzbudzujúceho druhu pornografie. Potom, čo si na nej „užili“, Bittaker robil veci typu vloženia sekáčika na ľad (cepín, *icepick*) do jedného ucha dievčaťa, aby vyšiel druhým uchom von – kým bola ešte stále na žive. Chytili ich potom, čo takto zabili päť dievčat.

Typický psychopat vie, že robí zle a porušuje zákon a sociálne konvencie. Typická je pre neho intenzívna nuda (*intense boredom*) a potreba stimulácie (hľadanie nového: *novelty seeking* alebo hľadanie vzrušenia: *thrill-seeking*). Bittaker ako aj iní psychopati, rozdeľujú ľudí na väčšinu, ktorá je slabošská a má slabú vôľu a ktorá určuje pravidlá a menšinu (napríklad 5%), medzi ktorú sa radia aj oni, ktorá má silnú vôľu. Silu pritom chápu ako pocit slobody k porušeniu pravidiel slabých. Práve preto je psychopatia aj neliečiteľná, pretože takýto človek berie aj psychiatra za člena slabošskej spoločnosti. Vrah so schizofréniou, na rozdiel od neho, nevie, že spravil niečo zlé, dokonca často koná na popud napríklad hlasu, ktorý mu to prikazuje a preto býva zo zločinu exkulpovaný.

GRADATIONS OF EVIL

Ide o 22-položkovú škálu, ktorá má odstupňovať zlo konané pri vraždách. Medzi vraždami sú totiž aj vraždy z vášne (*crimes of passion*), napríklad pri prichytení partnerky/partnera pri nevere alebo prípad, keď chlapec zabil nábožensky založených rodičov svojej priateľky, keď mu bránili stretávať sa s ňou (Romeo a Júlia v americkom štýle, keď bol chlapec popudený a mal horúcu hlavu, čo je pre adolescentných mladých mužov typické). Môže sa stať, že manžel zabije manželku, aby mal vyplatené peniaze z jej poistenia, či aby mohol žiť s milenkou, manželka môže zabiť deti, aby sa pomstila manželovi alebo sa vraždí pre dedičstvo. Nie všetky tieto vraždy si zasluhujú označenie „evil“. Preto autor (Michael H. Stone) na základe svojich skúseností vypracoval škálu Gradations of evil, ktorá má (z didaktických dôvodov) štyri okruhy, v ktorých je celkovo 22 položiek.

I. sekcia obsahuje 1. položku, čo sú vraždy v sebaobrane (*self-defense homicide*), ktoré nie sú chápané ako „zlé“.

II. sekcia má položky 2-9 a ide o reaktívne a impulzívne vraždy u osôb bez psychopatických znakov.

III. sekcia, čo sú položky 10-16 predstavuje vraždy psychopatov po zlovoľnom zámere, BŐSWILLIGE ABSICHT. Ide o inštrumentálny typ násilných činov.

IV. a posledná sekcia má položky 17-22, kde ide o sadistické vraždy s častým sexuálnym motívom, takzvané vraždy zo žiadostivosti (*lust murders* podľa Krafft-Ebinga).

SPOJENIE SADIZMU, SILY A ZLA

O výhode evolučného pohľadu na sadizmus už bola reč vyššie. Aj niektoré psychopatické znaky sú v určitých sociálnych kontextoch výhodné, napríklad vyhľadávanie nového a dobrodružnosť umožnili v minulosti rôznym priekopníkom a vodcom objaviť a osídliť nové územia. V tomto zmysle stačí pomyslieť na stredovekých vikingov alebo amerických kovbojov 19. storočia. Nevšímavosť psychopatických jedincov k právam druhých im umožňuje zobrať si čo chcú, keď to chcú a to bez pocitov viny alebo skrúšenosti. Sadizmus je patológiou moci a Stone s kolegami ho rozdelili na tri typy (r. 2008):

a) spôsobenie bolesti druhému (*infliction of pain*)

b) pokorenie (*humiliation*)

c) zvýšené ovládanie a odmedzovanie druhého (*over-control*)

Tu možno pomyslieť na stredoveké pálenie čarodejníc, na vyhľadávanie a mučenie Židov a iných nonkonformistov španielskou inkvizíciou, čo bol odkaz nie len pre obete, ale aj pre ostatných, aby si nemysleli to, čo obete alebo sa tak nesprávali. Niečo podobného je, keď dal Saddám Husajn namočiť ruky do kyseliny svojim odporcom. Zmysel bol jasný: aby už nič proti nemu nemohli napísať. Politický sadizmus sa používa na potieranie odporcov režimu , avšak sadizmus vykonávaný istými jedincami v čase mieru je inou vecou. Ich cieľ je omnoho privátnejší a to vyventilovať svoje pocity, hnev alebo žiadostivosť na vybranej obeti. Cítime psychologickú bolesť pri predstave, akou tieto obete museli trpieť pri mučení, než zomreli. Druhá skupina týchto násilníkov však zohavuje už mŕtve telá, pri ktorých sa ani tak neidentifikujeme s mutilovaným telom, ako cítime psychologickú bolesť pri pomyslení, že i naše telo by bolo po smrti takto zneuctené a degradované.
Príkladom pre zohavenie prvého typu je, keď násilník za živa krája prsia a genitálie svojej obete, príkladom pre druhý typ, keď vrah svoju tehotnú milenku zaškrtí a potom dá zožrať jej mäso rotvajlerom a kosti jej zaleje cementom (skutočné prípady!).

MOŽNÉ NEUROFYZIOLOGICKÉ KORELÁTY

Ak človek spácha vraždu raz, spácha **zločin**, ktorý je na úrovni skutku (*evil act*), ak však koná opakovane alebo dokonca habituálne, stáva sa zločincom (*evil person*) na úrovni osobnosti. Adriane Raine (1998) odlišuje **predátoských vrahov**, ktorí si svoj skutok premyslia a **afektívnych vrahov**, ktorí konajú impulzívne. Kým afektívni vrahovia majú často nižšiu prefrontálnu funkciu, funkcia prefrontálnej kôry u predátorských vrahov je normálna. Výskum sa sústredí aj na amygdalu. Pre psychopatických jedincov je charakteristická nižšia aktivita amygdaly a jej nižšia schopnosť reagovať na smutné a strach-vzbudzujúce tváre (čo je

funkcia amygdaly) a zároveň nižšia aktivita autonómneho systému pri distrese druhých ľudí, čo súvisí s už spomínaným nedostatkom empatie. Býva aj narušené spojenie amygdaly s orbitofrontálnymi regiónmi, ktoré je u týchto jedincov často agravované užívaním psychoaktívnych látok, ktoré poškodzujú orbitofrontálnu kôru. Rizikoví čo do násilnej trestnej činnosti sú aj adolescenti s krátkou alelou a nízkou MAO aktivitou. Mnoho vrahov (veľká väčšina) má silné paranoidné črty osobnosti, avšak nie sú psychotickí. Vraždy v psychóze sú vykonané často na popud halucinovaného hlasu. Žena dobodala svoju matku cez pošvu, pretože si myslela, že tak z diabolskej matky uvoľní dobrú matku. Dvadsaťročný muž dekapitoval svojho abuzívneho otca a hlavu mu vyhodil von oknom, lebo sa bál, že sa znovu spojí s telom. Avšak psychózu nemožno špecificky detegovať neurozobrazovacími vyšetreniami. Niektorí sexuálni sadisti a sadistickí pedofilovia majú menší objem pravej amygdaly a zníženú aktivitu hypothalamu a laterálnej prefrontálnej kôry, čo obzvlášť platí pre homosexuálnych pedofilov. Avšak, na základe týchto neurofyziologických známok nemožno predikovať zločiny, i keď nás možno budúci výskum dostane do možnosti identifikovať osobu ešte predtým, než svoje vražedné fantázie dokáže premeniť na skutky.

Autor uvádza 23 odkazov na literatúru.

Michael H. Stone M.D. je psychiater, pôsobí v New Yorku, o.i. publikoval monografie *Abnormalities of Personality* (1993) a *The Anatomy of Evil* (2009) a napríklad článok *Sexual sadism: A portait of evil* (v *J Am Acad psychoanalysis*, 2010).